

IRIS BAUER
University of Leipzig

 <https://orcid.org/0009-0006-8247-0656>

Fikcja auto/biografii

Nowe perspektywy na dwuznaczny status tekstów *life-writing* i ich odczytań

STRESZCZENIE

Nowe formy życiopisania w erze cyfrowej poszerzają gatunek auto/biografii, komplikując kwestię autorstwa i hybrydyzując granice między autobiografią, biografią i heterobiografią. Zwłaszcza intermedialność i wirtualność mediów społecznościowych sprawiają, że granica między fikcją a literaturą faktu jest płynna oraz podkreślają ramy społeczne (reżim prawdy), w których odbywa się każda subiektywizacja (Foucault/Butler). Artykuł podkreśla związek między normatywnymi modelami ról a nienormatywną podmiotowością i omawia życiopisanie jako ważną arenę upodmiotowienia, w której pisanie o życiu funkcjonuje jako antyhegemoniczna interwencja, która dekonstruuje normatywne kategorie tożsamości i artykułuje nowe formy subiektywności. W tym kontekście omawiane są również przykłady życiopisania reagującego na rosyjską wojnę agresji przeciwko Ukrainie jako epistemiczne zakłócenia, które artykułują antyhegemoniczne interwencje i jednocześnie tworzą potencjał terapeutyczny. W nawiązaniu do wykładu noblowskiego Olgi Tokarczuk, współczesne pisanie o życiu zostaje podsumowane w kontekście narratologii kulturowej.

Słowa kluczowe

życiopisanie, media społecznościowe, subiektywizacja, epistemiczne zakłócenie, upodmiotowienie, życiopisanie w czasach wojny, narratologia kulturowa

© by the author, licensee University of Lodz - Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Received: 28.08.2024. Accepted: 25.09.2024

SUMMARY

The Fiction of Auto/biography. New Perspectives on the Ambiguity of Life-Writing/Reading

New forms of life-writing in the digital age broaden the genre of auto/biography, complicating the question of authorship and hybridizing the borders between autobiography, biography and heterobiography. Especially the intermediality and virtuality of social media make the border between fiction and non-fiction fluid and emphasise the social frame (regime of truth) in which every subjectivation (Foucault/Butler) takes place. The editorial underlines the link between normative role models and non-normative subjectivity and discusses life-writing as an important arena of empowerment in which life-writing functions as an anti-hegemonic intervention deconstructing normative identity categories and articulating new forms of subjectivity. In addition, examples of life-writing reacting to the Russian war of aggression against Ukraine are discussed in this context as epistemic disruptions which articulate antihegemonic interventions and at the same time create therapeutic potential. Following Olga Tokarczuk's Noble lecture, contemporary life-writing is summarised in the context of cultural narratology.

Keywords

life-writing, social media, subjectivation, epistemic disruption, empowerment, life-writing in times of war, cultural narratology

Wstęp

W swojej mowie noblowskiej Olga Tokarczuk podkreśla, że „ja” stało się centralnym motywem naszych współczesnych narracji:

Kiedy odwiedzam targi książki, widzę jak wiele wydawanych książek dotyczy właśnie tego – autorskiego „ja”. [...] Narracje typu: „Opowiem ci moją historię”, „Opowiem ci historię mojej rodziny”, ewentualnie „Opowiem ci, gdzie byłam” to dziś najpopularniejsze gatunki literackie. Jest to fenomen na wielką skalę także i dlatego, że dzisiaj powszechnie potrafimy posługiwać się piśmem i wielu ludzi osiąga tę kiedyś zastrzeżoną dla nielicznych umiejętność wyrażenia siebie samego w słowie i opowieści¹.

Kiedy przenosimy wzrok z analogowej przestrzeni targów książki na przestrzeń cyfrową, diagnozy Tokarczuk dobitnie się potwierdzają. Internet, a raczej narracje ery cyfrowej wydają się szczególnie zdominowane przez „instynkt ekspresji”². Wypowiedzi osób wtajemniczających odbiorczynię i odbiorców we własne biografie są wszechobecne, na przykład w historiach prezentowanych na Instagramie lub TikToku³. Jako gatunek literacki,

¹ O. Tokarczuk, *Czuły narrator*, [w:] *taż*, *Czuły narrator*, Kraków 2020, s. 266.

² Tamże.

³ Opowiadanie historii przy użyciu obrazów wzbogaca narracje pierwszoosobowe o kolejne zjawiska pozatekstowe. Zob. T. Goodnow, *Narrative Theory. Visual Storytelling*,

auto/biografia bywa kwestionowana i zarazem przekształcana przez te nowe sposoby reprezentacji, które jednocześnie tworzą jej nowe warianty, funkcjonujące jako formy *life-writing*. Specyfika *life-writing* rozszerza pole gatunku, ponieważ „*Life-writing* wiąże się z biografią i ją przekracza. Obejmuje wszelkie formaty od zapisu całego życia po opowieści przedstawiające dzień z życia, od tego, co fikcyjne po to, co faktyczne”⁴.

Zwłaszcza na gruncie mediów społecznościowych *life-writing* w dość oczywisty i jednocześnie oryginalny sposób pokazuje, jak granice pomiędzy fikcją i nie-fikcją zacierają się. Szczególnie interesująca w tym kontekście wydaje się potrzeba ciągłego przepisywania i ulepszania własnego wizerunku, często w odpowiedzi na oczekiwania odbiorczyń i odbiorców. Potwierdza to rozpoznanie wskazujące, że rozwój danego zjawiska, w tym wypadku gatunku, odbywa się w konkretnym kontekście. Kontekst ten staje się bardziej ewidentny w erze cyfrowej, choćby dlatego że odbiorcy mediów społecznościowych, zostawiający komentarze i udostępniający posty, są znacznie bardziej obecni i widoczni niż czytelnicy klasycznej biografii w formacie książkowym. Amerykańska filozofka Judith Butler zwróciła szczególną uwagę na te dyskursywne uwarunkowania rozwoju podmiotu:

Nie sposób stworzyć siebie [...] poza subiektywizacją [...] i w związku z tym nie sposób stworzyć siebie poza normami, które ustanawiają możliwe postaci podmiotowości⁵.

W książce *Giving an Account of Oneself* (2005) Butler, opierając się na pracach Michaela Foucaulta z lat osiemdziesiątych podkreśla, że każda narracja o sobie jest konstrukcją tworzoną w ramach Foucaultowskiego „reżimu prawdy”⁶. Z tego powodu podejście Butler ma również zasadnicze znaczenie dla zrozumienia auto/biografii i wydobywa ich dwuznaczny status sytuujący się między indywidualną narracją a dyskursem społecznym⁷. Dotyczy to również pytania o to, kto i o czym życiu opowiada w mediach społecznościowych. Nowe, cyfrowe formy *life-writing* ze specyficznym dla nich sposobem wykorzystywania paratekstów digitalnych oraz

[w:] *Handbook of Visual Communication. Theory, Methods and Media*, eds S. Josephson, J. Kelly, K. Smith, New York 2020, s. 265–275.

⁴ *What is Life-Writing?*, The Oxford Centre for Life-Writing, 2020, <https://oclw.web.ox.ac.uk/what-life-writing> [dostęp: 25.09.2024]. „*Life writing* obejmuje biografie, autobiografie, pamiętniki, listy, dzienniki, dane antropologiczne, historie mówioną, świadectwa, filmy biograficzne, sztuki teatralne, musicale, nekrologi, prasę brukową, kolumny plotkarskie, blogi i media społecznościowe, takie jak historie zamieszczane na Twitterze czy Instagramie. Nie jest więc *life-writing* wyłącznie domeną literaturoznawców i historyków, ale jest istotne w szeroko rozumianym obszarze sztuki i nauki, może zajmować filozofów, psychologów, socjologów, etnografów i antropologów. *Life-writing* jest istotną formą komunikacji kulturowej”. Tamże. Wszystkie cytaty, jeśli nie zaznaczono inaczej, przełożyła Anita Jarzyna.

⁵ J. Butler, *Giving an Account of Oneself*, New York 2005, s. 17.

⁶ M. Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris 1975, s. 30. Por. także M. Foucault, *La fonction politique de l'intellectuel* [1978], [w:] tenże, *Dits et écrits 1958–1988, III, 1976–1979*, éd. D. Defert, F. Ewald, Paris 2001, s. 109–114.

⁷ Podwójny charakter auto/biograficznego pisania (i czytania) polega na jednoczesnym faktualizowaniu życia i równoczesnym fikcjonalizowaniu go poprzez narrację, która właśnie zależy od panującego reżimu prawdy.

ich cyfrową intertekstualnością komplikują kwestię autoryzacji, a także hybrydują kategorie autobiografii i biografii, a heterobiografii na innym poziomie⁸.

Mimo że rozpoznanie tej niejednoznaczności gatunku auto/biografii nie jest niczym nowym, w tegorocznym numerze „Czytania Literatury” chcielibyśmy przyrzeć się tej interesującej kwestii raz jeszcze, opierając się na badaniach, które pojawiły się w ostatnich dekadach w dziedzinie narratologii kulturowej. Zamierzamy skupić się na nowych podejściach i transgresjach gatunku, rzucających wyzwanie dyskursowi auto/biografii i wzbogacających go o krytyczne perspektywy⁹.

Na koncepcję auto/biografii wpływa jednak nie tylko różnorodność nowych, multimedialnych form reprezentacji, ale także, jak wspomniała Tokarczuk w swoim wystąpieniu, różnorodność aktorek i aktorów zaangażowanych w tworzenie *life-writing*. O ile na przykład sto lat temu wspomnienia i pamiętniki postawały głównie wśród elit, o tyle w erze cyfrowej wyraźnie widać, że grono piszących i czytających jest nieporównywalnie bardziej egalitarne. Nie tylko możliwość pisania i czytania staje się udziałem mas, ważną rolę odgrywają tu również globalne sieci i dostęp do mediów, a także demokratyzacja tego dostępu. Zaczynają docierać do nas głosy, które wcześniej nie mogły być słyszalne, nawet w ograniczonym zasięgu, ponieważ historie ich właścicieli nie miały swojego forum czy publiczności. Egzystencjalny związek między statusem podmiotu a dostępem do narracji bardzo trafnie opisuje brytyjsko-turecka autorka Elif Shafak w książce *How to Stay Sane in An Age of Division* (2020), w której zauważa:

Zostać pozbawionym głosu oznacza zostać pozbawionym sprawczości, kontroli nad własnym życiem. Oznacza to także powolne wykluczanie z własnych spraw, wewnętrznych doświadczeń, przemian, i w rezultacie skutkuje postrzeganiem nawet najbardziej subiektywnych doświadczenie z perspektywy narzuconego z zewnątrz spojrzenia¹⁰.

Life-writing stało się zatem ważną areną dla narracji wzmacniających podmiotowość, odgrywających również kluczową rolę w niniejszym numerze „Czytania Literatury”. Analizowane przez autorki i autorów studia przypadków wskazują na antyhegemoniczne, interwencyjne i rewizyjne auto/biografie, które, dekonstruując normatywne koncepcje podmiotu, proponują równocześnie nowe warianty podmiotowości. Tytułując swój artykuł *Epistemic Disruption*, Stephanie Bremerich zwraca uwagę na problem obecny w większości zawartych w tym numerze artykułów. Opisuje ona epistemiczne zakłócenie jako krytyczną interwencję, do której dochodzi

⁸ Por. A. Tippner, Ch. F. Laferl, *Einleitung*, [w:] *Texte zur Theorie der Biographie und Autobiographie*, Hrsg. A. Tippner, Ch. F. Laferl, Stuttgart 2016, s. 18f.

⁹ Zob.: „Pisarze i badacze coraz częściej zauważają, jak bardzo rozszerza się formuła *life-writing*, i coraz częściej zaliczają do niej poezję i prozę. *Life-writing* staje się również integralną częścią studiów nad Zagładą, ludobójstwami, apartheidem, praktykami testimonialnymi oraz badań genderowych” (*What is Life-Writing?*).

¹⁰ E. Shafak, *How to Stay Sane in An Age of Division*, London 2020, s. 8.

kiedy to „ja” staje się katalizatorem antyhegemonicznej wiedzy i antyhegemonicznego dyskursu [...], i w ten sposób dosłownie wskazuje na kluczowy koncept polityki tożsamości, ustanawiającej hegemoniczną pozycję podmiotu i pozycję, z której ów podmiot mówi¹¹.

Wspólnym mianownikiem zebranych tu tekstów na temat auto/biografii są zatem literackie formy *life-writing*, które zwracają się przeciw obowiązującym normom. **Stephanie Bremerich** przedstawia to literackie naruszenie na przykładzie norm płciowych w kontekście aktualnych debat na temat polityki tożsamości. Badaczka analizuje współczesne teksty autofikcjonalne, pisane z pozycji osób queerowych na przykładzie *Can the Monster Speak?* (2020) Paula B. Preciado i *Blutbuch* (2022) Kim de l'Horizonta. Krytyczny potencjał koncepcji *life-writing*, osadzający ją między megagatunkiem a praktyką krytyczną, bada również **Monika Glosowicz**. W swoim eseju analizuje ona pamiętniki kobiet z rodzin górniczych jako transgresyjne w stosunku do ustaleń wyprowadzonych z klasycznych badań auto/biograficznych. Dogłębną lekturę powieści *The Detainee's Tale* (2016) Ali Smith, będącą częścią wielotomowego dzieła heterobiograficznego o życiu uchodźców *Refugee Tales*, podejmuje **Miriam Nandi**. Badaczka interpretuje powieść Smith jako krytyczną interwencję przeciwko zewnętrznym, często stereotypowym obrazom uchodźców, wnosząc tym samym interesujący komentarz do badań nad heterobiografią. W eseju **Iris Bauer** powraca temat *life-writing* (i do pewnego stopnia kwestia heterobiografii) w odniesieniu do życia innych. W oparciu o podstawowe zagadnienia z dziedziny *human-animal studies*, autorka omawia koncepcję *animal life-writing*, lokując ją między ryzykiem antropocentrycznego wyzysku a szansą na rozwój post-ludzkiego języka, burzącego za pomocą cyfrowych możliwości reprezentacji antropocentryczną hegemonię.

Trzy artykuły młodych badaczek i badacza również dotyczą aktualnych przykładów dwuznaczności pisania auto/biograficznego. W szczególności zajmują się aspektem fikcyjności *life-writing* jako możliwości negocjowania między ideałami społecznymi a nienormatywnymi obrazami (siebie), które od nich odbiegają. **Aleksandra Szymańska** analizuje książkę Małgorzaty Halber *Najgorszy człowiek na świecie* (2015), będącą coming outem alkoholiczki. Na przykładzie tego autofikcyjnego tekstu autorka omawia ograniczenia gatunku autobiografii i pokazuje, w jaki sposób fikcyjność w pisarstwie autobiograficznym umożliwia wyjście poza normę. Również **Klaudia Węgrzyn** zajmuje się literacką grą z fikcyjnością autobiografii. Analizuje książkę Jima Carreya *Memoirs and Misinformation: A novel* (2020) jako quasi-autobiografię, w której społeczny wizerunek Carreya jest sabotowany poprzez fikcjonalizację jego autobiografii, co prowadzi do parodii gatunku, jakim są biografie gwiazd. O dekonstrukcji obrazu idealizowanego pisze też **Mariusz Maciak**. W swoim artykule omawia on reportaż Stasi Budzisz *Welewetka. Jak znikają Kaszuby* (2023): ujmując go jako reportażową biografię rodzinną i skupiając się na roli religii, pokazuje, jak reportaż dekonstruuje idealny obraz mniejszości kaszubskiej.

¹¹ S. Bremerich, *Epistemic Disruption*, w tym numerze „Czytania Literaturne”, s. 59.

Inny istotny kontekst dla przewartościowań gatunku auto/biografii, jakie zachodzą w interesującym nas polu badawczym, stanowi inwazja Rosji na Ukrainę. *Life-writing* z czasów wojny jest opisywany w tym numerze „Czytania Literatury” z różnych perspektyw jako epistemiczne naruszenie (*epistemic disruption*) lub jako praktyka anty-totalitarna i egzystencjalna, co wnosi ważny wkład w badania i dokumentację różnych aspektów tego konfliktu i związanych z nim narracji.

Anna Gaidash analizuje najnowszą literaturę wojenną opowiadającą o kobietach żyjących w Donbasie. Zajmując się tematem heterobiografii, badaczka pyta o związek między doświadczeniem wojennym a *life-writing* powstającym na skrzyżowaniu narracji indywidualnych i zbiorowych. W jej rozważaniach istotną rolę odgrywa również perspektywa antyhegemoniczna, ponieważ optyka kobiet jest interpretowana jako feministyczna interwencja, wymierzona przeciwko znormalizowanym, patriarchalnym narracjom wojennym. Również **Snizhana Zhygun** zajmuje się interakcją kobiecego doświadczenia wojennego i wymogów ideologicznych na gruncie kobiecej narracji biograficznej we współczesnej ukraińskiej fantastyce. Odnosząc się głównie do powieści Jewhenii Senik *Bo bolyt* (2023), autorka dowodzi, że Senik nie podąża za ideologiczną tradycją, lecz koncentruje się na kobiecej sprawczości i samoświadomości jako najważniejszych problemach. Natomiast **Yaraslava Ananka** przygląda się narracjom wojennym, badając wschodnioeuropejski stand-up z lat 2022–2023. Proponując termin *comedy of emergency*, pokazuje format komediowy jako praktykę terapeutyczną służącą do przetwarzania i reagowania na doświadczenia wojenne oraz jako antyhegemoniczny wariant *life-writing* odnoszącego się do rosyjskiej napaści na Ukrainę.

Ostatni artykuł na temat auto/biografii również dotyczy stanu wyjątkowego związanego z wojną (*emergency*) i zajmuje się szczególną funkcją literatury świadectwa, polegającą na opowiadaniu o własnej traumie w kontekście zbiorowości. Na przykładzie twórczości Moniki Rakusy **Bartosz Dąbrowski** analizuje pakt autobiograficzny w literaturze postpamięciowej II wojny światowej. Poetykę śladu, która służy przepracowaniu doświadczenia międzypokoleniowej traumy, omawia on jako transgresyjną w stosunku do standardowych wzorców gatunku auto/biografii, przy czym epistemiczne zakłócenie jest w tym przypadku wytwarzane przez ironię i kamuflaż.

Obok bloku tekstów poświęconych tematowi głównemu, w numerze znajdują się trzy działy stałe. „Czytanie z perspektywy” tym razem zawiera dwa artykuły młodych badaczek: Zuzanny Hejniak *Mitem domu w „Opowiadaniach” Zdzistawa Beksińskiego* oraz Hanny Renke *Poezja wspólnototwórcza. O „Balladach rzeszowskich” Mirona Białoszewskiego*. W „Czytaniu łódzkim” prezentujemy studia poświęcone twórczości Juliana Tuwima (Myer Siemiatycki, *‘As Though It Were A Sacred Relic’: The Troubled Holocaust Poetry of Julian Tuwim*), Kazimierza Sowińskiego (Dorota Samborska-Kukuć, *Łódzkie tropy w „Gwiazdach na strychu” Kazimierza Sowińskiego*) oraz napisaną przez Tomasa Cieślaka próbę kulturowej biografii Brzezin, podłódzkiego miasteczka. Wreszcie monumentalną monografię Emilii Kledzik *Perspektywa poety. Cyganologia Jerzego Ficowskiego*, proponującą nowe, jeśli nie rewolucyjne,

spojrzenie na twórczość jednego z najważniejszych XX-wiecznych polskich poetów, omawia w dziale „Recenzje” Paulina Czwordon-Lis.

Moment „epistemicznego” naruszenia jest wspólnym wątkiem artykułów składających się na niniejszy numer „Czytania Literatury” i omawianych w nich tekstów literackich, które zachęcają do identyfikacji z tym, co nienormatywne, i za sprawą tego antyhegemonicznego gestu dekonstruują i heterogenizują domniemaną normę. Choć różnorodne formy współczesnego *life-writing*, w swojej obfitości i obecności, wydają się niemal niemożliwe do całościowego zbadania, jednak jako praktyka kulturowa są osobnym zjawiskiem, stanowią specyficzną i znacząca przestrzeń komunikacji i wymiany między jednostkami, społeczeństwami oraz kulturami. *Life-writing* jest szczególnie odpowiednie jako medium identyfikacji, co w swoich badaniach wielokrotnie podkreślała amerykańska literaturoznawczyni i feministka Nancy Miller¹². W odniesieniu do pisania i czytania autobiograficznego potwierdza się więc to, na co w swoim przemówieniu noblowskim zwracała uwagę Olga Tokarczuk: „Tylko literatura jest w stanie pozwolić nam wejść głęboko w życie drugiej istoty, rozumieć jej racje, dzielić jej uczucia, przeżyć jej los”¹³.

Wiele z nowo powstających form auto/biografii (zwłaszcza funkcjonujących w mediach społecznościowych) może wydawać się nam banalnych i arbitralnych, ale jak pokazują zgromadzone artykuły, *life-writing* jako praktyka kulturowa w dużej mierze podtrzymuje wyjątkową funkcję literatury, umożliwiającą wgląd w życie innych, a także zmianę rzeczywistość.

BIBLIOGRAFIA

- Butler J., *Giving an Account of Oneself*, New York 2005, <https://doi.org/10.5422/fso/9780823225033.001.0001>
- Communication. Theory, Methods and Media*, eds S. Josephson, J. Kelly, K. Smith, New York 2020, s. 265–275.
- Goodnow T., *Narrative Theory. Visual Storytelling*, [w:] *Handbook of Visual Communication. Theory, Methods and Media*, eds S. Josephson, J. Kelly, K. Smith, New York 2020, s. 265–275, <https://doi.org/10.4324/9780429491115-24>
- Miller N., „But enough about me, what do you think of my memoir?”, „The Yale Journal of Criticism” 2000, no. 13/2, s. 421–436, <https://doi.org/10.1353/yale.2000.0023>
- Shafik E., *How to Stay Sane in An Age of Division*, London 2020.
- Tippner A., Laferl Ch. F., *Einleitung*, [w:] *Texte zur Theorie der Biographie und Autobiographie*, Hrsg. A. Tippner, Ch. F. Laferl, Stuttgart 2016, s. 9–41.
- Tokarczuk O., *Czuły narrator*, Kraków 2020.
- What is Life-Writing?*, The Oxford Centre for Life-writing, 2020, <https://oclw.web.ox.ac.uk/what-life-writing> [dostęp: 25.09.2024].

¹² N. Miller, „But enough about me, what do you think of my memoir?”, „The Yale Journal of Criticism” 2000, no. 13/2, s. 432.

¹³ O. Tokarczuk, *Czuły narrator...*, s. 277.